

J. W. SCHULTE NORDHOLT

Toen de dichter en historicus Jan Willem Schulte Nordholt (geb. 1921) in augustus 1995 overleed, vond men tussen de papieren in zijn studeerkamer een aantal artikelen, die al gereed waren gemaakt om als bundel te worden uitgegeven. Het boek dat nu na zijn dood verschenen is bevat ze alle vier, maar is uitgebreid met nog een aantal andere recente teksten van zijn hand, die nog niet eerder waren gepubliceerd. De essays gaan over Europa en Amerika, over wetenschap en over christelijke kruissymboliek, over 18e eeuwse vooruitgangsgeloof en over Columbus, zo op het eerste gezicht dus over van alles en nog wat. Toch kennen ze een verbindende thematiek. 'Mens tussen hemel en aarde', luidt de titel van dit postuum gedrukte boek. Waarschijnlijk stamt hij van de schrijver zelf; hij kon in elk geval niet beter. Hij is niet alleen typisch voor de Europeaan die Schulte Nordholt in zijn opstellen hier beschrijft, maar ook voor hemzelf. Wie de cultuurgeschiedenis van Europa bestudeert, schrijft hij in één van de essays, is getuige van een uitzonderlijk historisch proces. Uitzonderlijk, 'omdat het de tragische positie van de mens tussen hemel en aarde op de duur niet meer verzoent in een harmonisch bestel, maar 'unvermijdelijk' laat bestaan. (...) De mens is niet meer in harmonie met de winden of de goden, maar met hen in strijd. Hij daagt hen uit, hij noemt zich de maat aller dingen. Maar wat er wezenlijk zo gezegd wordt, is dat hij in strijd is met zichzelf. Dat is de essentie, die spanning in de mens zelf. Dat is zijn vrijheid. Zijn Europese vrijheid, mogen we zeggen.'

In alle hier bijeengebrachte stukken komen we die mens tussen hemel en aarde tegen. De lezer wordt niet alleen door een erudiet geleerde, maar ook door een subliem verteller op sleeptouw genomen. Kris kras door de Europese cultuurgeschiedenis, die als het product van het contrast tussen hemel en aarde wordt beschreven, heen. Kerk en staat, religie en wetenschap, een *paradijselijk geloof in de vooruitgang en de helse werkelijkheid van Verdun, Auschwitz en Vietnam - het christelijke Westen heeft onder de droom van hun verzoening en de alledaagse werkelijkheid van hun conflict geleefd en geleden. Hemel en aarde staan, schrijft Schulte Nordholt, hier welhaast onder elektrische hoogspanning met elkaar. Het hoogste voltage - en dus ook de meeste kortsluitingen - vindt hij terug in de Amerikaanse geschiedenis, die van 1966 - 1983 zijn eigenlijke vakgebied in Leiden is geweest. Hemel en aarde, ideaal en werkelijkheid, het geloof in de mythe van 'God's own country' en de ontgoocheling van het platte materialisme en imperialisme vinden we er gelijktijdig en naast elkaar, in de meest schrille tegenstellingen en combinaties terug. Zo citeert Schulte Nordholt een waarnemer bij de eerste atoombomexplosie in New Mexico in juli 1945: 'Men had het gevoel als was men uitverkoren getuige te zijn van de geboorte van de wereld - aanwezig te zijn bij dat ogenblik van de schepping toen de Heer zei: Er zij licht.' Voor Europeanen een onverdraaglijke mengeling van christelijke vroomheid en technologische vernietigingsdrang, die staat voor zovele. Waar anders dan in Amerika kan Jezus worden omschreven als 'the perfect man of Nazareth' omdat hij in zijn leven en karakter 'One Hundred Per Cent Efficiency' belichaamde? Voor ons is Amerika al gauw te hemels of te aards, of - nog erger en gevaarlijker - allebei tegelijk.. 'Het is daarom, dat het altijd bij uitstek Amerika is geweest, de Nieuwe Wereld, waar wij Europeanen onze verlangens en vooroordelen bij voorkeur op geprojecteerd hebben.' Schulte Nordholt ontwaart in de Nieuwe Wereld een uitvergroting van de Oude, en blijft juist daarom zo door dat continent gefascineerd, waar anderen zich er hautain van afkeren.*

Het boek sluit af met een aantal korte stukken, waaronder een paar preken en een aantal

herinneringen aan de jaren vijftig, toen Schulte Nordholt, samen met o.m. Klaas Heeroma, Jan Wit, Willem Barnard, Ad den Besten intensief betrokken was bij de nieuwe psalmberijming en het Nederlands Hervormde gezangboek. Hier toont zich de dichter, die een toenemende hekel krijgt aan de 'dominees', die alles geloofsparadoxen in hun dogmatiek glad wilden strijken. De grote K.H. Miskotte, als theoloog betrokken bij het werk, wordt hier, ofschoon op milde en gemakkelijke toon, toch even in zijn hemd gezet. We lezen in hetzelfde verband behartenswaardige zinnen in een opstel over de Psalmen, het bijbelboek waar het beeld van een paradoxale en onberekenbare God opdoemt. Nu eens woest en wild als natuurgeweld, dan weer de weduwe en de wees beschermend, nu eens innig nabij, dan weer pijnlijk veraf. 'Zo'n god hebben wij niet meer, we zingen alleen nog maar van hem. We horen nu van een tegenovergestelde god, die helemaal niet almachtig is, die er ook niet tegenop kan, zodat we tevreden moeten zijn met zijn solidariteit, wat dat ook wezen moge. (...) Als ik het persoonlijk mag zeggen, die god die tegenwoordig in de mode is, de god van de *new age*, zoals dat tegenwoordig heet, die 'dieu fainéant', die eigenlijk al in de achttiende eeuw is uitgevonden, kan ik in het psalmboek niet terugvinden.'

Ik denk dat Schulte Nordholt een hekel had aan moderne theologie: zij weigert immers zo vaak de bijkans onhoudbare spanning tussen hemel en aarde uit te houden en is geneigd de één gemakzuchtig tegen de ander weg te strepen. Of zij maakt van God een godje, die het ook allemaal niet kan helpen, of zij maakt van de mens de as waarom het universum draait. Daarom was hem waarschijnlijk Bonhoeffer ook zo lief. Niet de Bonhoeffer van de moderne theologen, maar de Bonhoeffer die vanuit de Berlijnse gevangenis brieven aan zijn bruid Maria von Wedemeyer schreef, de 'bruidsbrieven' waaraan Schulte Nordholt's laatste bijdrage gewijd is. Hij citeert daarin een Bonhoeffer, die waarachtig niet meer weet wat de verborgen God met de aarde voorheeft. Desondanks weigert hij te vluchten in hemelse vroomheid of aardse wanhoop alleen. Hij schrijft dan: 'Ik vrees dat de christenen die maar met één been op aarde durven te staan ook maar met één been in de hemel staan.' Schulte Nordholt hield het met Bonhoeffer op het paradoxale geloof, dat met beide benen op de aarde staat, maar tegelijk van de hemel het volle pond blijft verwachten. 'Daarin zit dan de paradox, pas al alles onmogelijk is, is er totale genade.' Als Schulte Nordholt gelijk heeft gehad, mag men gerust aannemen dat hij nu met beide benen midden in de hemel staat.

Frits de Lange

J. W. Schulte Nordholt, **Mens tussen hemel en aarde**. Opstellen op het snijvlak van godsdienst, cultuur en samenleving, uitg. Meinema Zoetermeer, 1996, 176 blz. , fl 35,-